Ateism, agnosticism şi logica lui *versus*

O încercare de filosofie feministă umanistă

În lucrarea sa „Convenio", filosoafa Mihaela Miroiu, demonstrează mecanismele logice în baza cărora dihotomiile conceptuale recurg la inferiorizarea termenului dihotomic definit în funcţie de un termen prim: „În logica clasică non-ţi e interpretat ca univers fără p, adică orice există în univers şi nu e p". Această punere în antiteză, aplicabilă la fiinţe şi obiecte conduce la ideea ca: „non-ţi nu are identitate pozitivă; ca să fie definit, el depinde de p". În cazul în care, însă, p desemnează o categorie abstractă de lucruri sau valorică, spre exemplu *spiritul* sau *sacrul* atunci opusul *sacrului* se defineşte prin: un univers non-sacru, adică tot ce există în univers şi nu e *sacru*. Dacă termenul prim, cel care are identitate pozitivă este *homo religiosus*, atunci *a-teul*, captează o identitate negativă fiind definit prin „logica lui versus" în opoziţie cu semnificantul prim. Ateul nu este perceput ca o persoană ale cărei concepţii despre univers sunt complementar egale (eventual paralele) concepţiilor deiste, ci ca un *homo non-religiosus*, adică secundar şi negativ în raport cu primul termen al dihotomiei care este primordial şi pozitiv. În patriarhat, bărbatul este definit ca semnificant prim, adică p, iar femeia ca un non-ţi sau non-bărbat. Dacă „scăparea din această identitate negativă (nonidentitate) se poate face prin trecerea în partea opusă (identificarea lui non-ţi cu p), adică prin renunţarea la diferenţe: în feminismul egalităţii de pildă, prin „a deveni bărbat" în sens cultural", argumeneteaza M.M. atunci, în mod analog, ateul care este definit în lumea religios patriarhală ca fiind un non-ţi în raport cu p – religiosul patriarhal, nu poate scăpa de stigmatul acestei identităţi negative decât prin convertire la religie. În baza aceleiaşi logici binare, o femeie atee are o dublă identitate negativă, fiind percepută, pe de-o parte, ca un non-bărbat şi pe de altă parte ca un non-religios. Dacă în cazul dihotomiei masculin-feminin, vocabularul desemnează prin doi termeni distincţi masculinitatea şi non-masculinitatea, lăsând loc, în interpretarea dihotomiei unei posibile definiri non ierarhice a celor doi termeni complementari, în cazul schismei conceptuale dintre *homo religiosus* şi *homo non-religiosus* nu mai există nicio şansă de salvgardare a raportul de subordonare a termenului negativ secund. Astfel că, aşa cum preciza M.M. scăparea din această non-identitate, în cazul femeilor a-tee dublă determinare negativă, nu se poate face decât

prin convertirea la religiozitate patriarhală. „Propriul grup este divers; „celălalt" este omogen, etichetabil, marcat de asemănări, indivizii care-l compun sunt neesenţiali. Această împărţire dualistă poate duce la excludere radicală (sau hiperseparare): „n-am nimic din acest altul inferior" sau, dimpotrivă, la încorporare: celălalt este definit în mod relaţional, relativ la altul". În logica religioasă, credinciosul apare ca fiind „spiritualizat, divers, purtător al însemnelor teologice", în timp ce grupul a-religioşilor este perceput ca fiind „omogen, etichetabil, marcat de asemănări, iar indivizii care îl compun, neesenţiali". În acest punct trebuie precizate două lucruri. Dacă *weltanshaungul* (Jung) sau „concepţia despre univers" a individului este desemnată conceptual din perspectivă deistă, atunci religioşii se consideră autorizaţi să considere că a-teii nici măcar nu există, că sunt religioşi rataţi, cărora le lipseşte o dimensiune spirituală. Din moment ce, la nivel de constructe gramaticale, lumea e alcătuită din oameni care îl recunosc pe Dumnezeu şi oameni care îl contestă, prima certitudine care se impune este că Dumnezeu există, nu că ar putea fi relativizate cele două concepţii antinomice despre univers. Dacă existenţa lui Dumnezeu nu este pusă la îndoială, iar ateii sunt cei care o neagă, este evident că religioşii se află într-o postură privilegiată. Acelaşi tip de logică survine şi în cazul dihotomiei *gnostic-agnostic*. Gnosticismul este definit în funcţie de anumite reprezentări religioase „inatacabile, indubitabile şi incontestabile" din perspectivă umană, transcendente capacităţii noastre de înţelegere. Dar dacă Dumnezeu este o entitate a cărui (cărei, căror) „voinţă şi reprezentare" nu o putem accede din planul imanenţei, înseamnă că *imagoul* gnostic al divinităţii nu este accesibil nimănui prin intermediul reprezentărilor vizuale, factuale, psihice, verbale. Nikolai Berdiaev, speculează, în lucrarea sa: „Spirit şi libertate" că „Revelaţia creştină este universală şi tot ce-i este asemănător în celelalte religii nu este decât o parte din revelaţia sa. Creştinismul este religia religiilor. Revelaţia este la antipodul gândirii raţionale, ea nu include pe Dumnezeu raţionamentului şi conceptului, de aceea întotdeauna rămâne în ea un mister… Viaţa religioasă este o experienţă spirituală şi nu o experienţă psihologică. În experienţa psihică şi sensibilă fiinţa e sfâşiată şi izolată". Ce concluzii se pot infera, într-o interpretare filosofică a acestui text?

1. Că un a-gnostic, adică un spirit religios care nu recunoaşte supremaţia niciunei reprezentări a divinităţii în termenii religiilor

consacrate, prezintă o dublă malformaţie spirituală, e profan la puterea a doua pentru că nu are acces la niciunul dintre cele două cercuri ale revelaţiei mistice: nu e capabil să identifice în Creştinism – religia supremă şi în plus îi este inaccesibilă şi dimensiunea gnostică (sacralitatea) religiilor consacrate. Dacă pentru un agnostic orice reprezentare religioasă reprezintă un dat subiectiv, atunci în mod evident, nu va identifica sacralitatea în niciuna dintre dogmele religioase colective. Un a-gnostic îşi defineşte în forul său subiectiv propria sa religie, se raportează la divinitate în alţi termeni decât cei desemnaţi de practicile, credinţele şi preceptele religiilor consacrate. Aşadar nu este un spirit profan din moment ce are o concepţie despre sacru, însă din perspectiva omului religios apare ca fiind fundamental lipsit de religiozitate, deoarece gnosticismul situează şi identifică sacralitatea în zona simţului religios comun, respectiv a reprezentărilor colective ale divinităţii.

2. Kant, părinte al agnosticismului, demonstra imposibilitatea obiectivităţii în cunoaşterea teologică, deoarece orice trăire mistică este un dat subiectiv şi ţine de dimensiunea psihică individuală. În sens contrar, Berdiaev, consimte că sacralitatea este transcendentă dimensiunii psihice, prin urmare defineşte o improbabilă şi non-demonstrabilă dihotomie între spiritualitate şi psihism, în care termenul sacru este spiritul, iar termenul profan – trăirea psihică. Din acest punct, avem de-a face cu două tipuri de optică ireconciliabile între ele. Kant, agnosticul, situează spiritul mistic în zona psihică, definindu-l ca termen inclus, în timp ce Berdiaev, gnosticul, defineşte psihismul ca fiind non-spirit, adică termenul exius, fundamental profan. Se poate spune astfel că avem de-a face cu două concepţii complementare, care reprezintă, fiecare pentru cealaltă, reversul medaliei. Dar, datorită constructelor conceptuale în baza logicii lui *versus*, simţul comun admite o ierarhie în favoarea gnosticismului nerelativizând cei doi poli ai dihotomiei, ci desemnând un raport inegal valoric între viziunea gonostică şi cea agnostică, prin simplul fapt că, în sens lingvistic, cel de-al doilea semnificant e definit ca non-identitate a primului. Gnosticismul este interpretat ca formă de conştiinţă religioasă superioară agonsticismului. Altfel spus, sugestiile subliminale gramaticale conduc spre ideea ca între gnosticism şi agonsticism există un raport ierarhic, iar acest raport este proiectat (prin transfer psihologic) asupra tuturor demonstraţiilor filosofice

care atestă relativismul celor două viziuni complementare.

3. Dacă admitem punctul de vedere gnostic al lui Berdiaev care definşte creştinismul drept religie supremă, suntem nevoiţi să admitem şi imposibilitatea unor reprezentări religioase colective sau individuale, gnostice sau agnostice, transsubiective sau subiective care să relativizeze supremaţia creştinismului. Orice altă viziune teologică şi orice altă concepţie mistică sunt condamnate subordonării la creştinism, înţeles ca religie supremă. În sens etic umanist acest lucru conduce inevitabil spre inferiorizarea tuturor celorlalte credinţe, cu alte cuvinte spre discriminări valorice pe criterii religioase. Oamenii se împart în consecinţa acestei viziuni în două mari categorii: creştini şi non-creştini (sau păgâni) care se cer convertiţi. Cum poate fi, în astfel de condiţii, abolită discriminarea ontologică şi morală a persoanelor care nu împărtăşesc convingeri creştine, din moment ce creştinismul nu este relativizat în raport cu toate celelalte credinţe şi religii? Kant admitea, ca principiu moral, în lucrarea sa „Ideea critică şi perspectivele filosofiei moderne" că: „este cu totul de neîngăduit să cădem de acord cu o constituţie religioasă perpetuă, care nu ar putea fi pusă de nimeni la îndoială în mod public, căci printr-o astfel de hotărâre s-ar nimici un răstimp din înaintea omenirii spre îndreptare, devenind nedornic, poate chiar păgubitor pentru urmaşi". Punctul de vedere al marelui etician german rezidă în ipoteza că toate reprezentările şi constructele religioase colective evoluează şi că orice declamare a unei religii ca fiind supremă conduce spre stagnarea evoluţiei preceptelor teologice şi coincide, fatalmente, cu „încremenirea în dogmă". Kant, argumentează: „Un principe care găseşte că este o *datorie* morală aceea de a nu prescrie oamenilor nimic în chestiunile religioase, ci de a le lăsa în aceasta deplina libertate, este el însuşi luminat şi merită să fie preamărit de posteritate". „Pentru luminare nu se cere nimic altceva decât *libertate*… Dar parcă aud din toate părţile: nu discutaţi! Ofiţerul spune: nu comentaţi, ci executaţi! Duhovnicul: nu comentaţi ci credeţi!"". Pledoaria lui Kant pentru *libertatea* credinţei se înscrie pe aceeaşi orbită cu principiul non discriminării dihotomice propus de ideologia feministă. Nu se poate ieşi din cercul vicios al schismelor fără relativizarea tuturor termenilor primi care desemnează spectrul inferiorităţii termenilor definiţi prin contrast cu aceştia. Pentru eliminarea ierarhiilor dihotomice, în sistemul logicii binare de care

dispunem, nu putem spera la egalizarea valorică a conceptelor antinomice decât admiţându-le ca fiind complementare (adică două feţe ale medaliei). Dihotomiile care au ca premiză concepte deiste induc un tip de discriminare care nu poate fi contracarată decât printr-o atitudine echivalentă, de acelaşi rang. O povaţă biblică afirmă: „nu judeca şi nu vei fi judecat". Dintr-un exces de zel religios, credincioşii îi judecă pe atei ca fiind inferiori în ierarhia fiinţelor atinse de sacralitate sau ca având un centru de greutate spiritual inferior celui de care dispun religioşii, sau, şi mai grav, axat pe o eroare fundamentală. În aceste condiţii, profeţia biblică se împlineşte: ateii îi judecă la rândul lor pe religioşi după aceeaşi măsură. În mod analog, misoginismul este contracarat prin judecăţi generice negative iniţiate din perspectiva simţului comun feminin la adresa masculinităţii, de tipul: „În fiecare bărbat există un potenţial tiran sau agresor", în termeni populari: „toţi bărbaţii sunt porci". Concepţiei că toţi a-teii şi a-gnosticii au deraiat de la „dreapta credinţă" şi înţelegere a lumii, i se opune o reacţie adversă perfect justificată: a-teii şi a-gnosticii consideră că toţi religioşii sunt victimele unor iluzii colective, sunt fundamental deraiaţi de la „dreapta înţelegere a lucrurilor" şi, în mod similar atitudinii religioşilor care consideră că a-religioşilor le lipseşte o dimensiune spirituală (mistică), respectivii a-religioşi consideră că membri taberei adverse sunt dezaxaţi psihic sau au carenţe intelectuale grave.

4. „În raţionamentele înfăţişate de Warren femeile reprezintă termenul negativ, fizicalitatea, cei ce sunt incapabili de schimbări conştiente, deci fiinţele nonumane". MM – „Convenio". Conform aceluiaşi principiu exclusivist, gnosticul Berdiaev postulează: revelaţia se află la antipodul raţionamentului. Prin urmare orice spirit raţionalist devine incapabil de revelaţii mistice, sacralitatea îi este inaccesibilă şi în felul acesta intră în categoria fiinţelor inferioare, contingente, lipsite de simţ al transcendenţei şi de binecuvântarea spiritualităţii profunde, adevărate, inalterabile. Dacă fundamental uman este să ai revelaţii mistice, altfel spus să ai acces la sacralitate, atunci raţionalismul, fiind „la antipodul" misticismului, devine apanajul fiinţelor non-umane. Schisma dintre spiritualitatea revelatorie şi cea raţionalistă desemnată în termeni gnostic religioşi conduce automat spre situarea spiritualităţii intelectuale într-o zonă de periferie, la confluenţa cu psihismul animal. Necredinciosul

raţionalist devine ceva mai mult sau egal animalului. Printr-o celebră butadă, Nicolae Steinhardt, încerca să împace punctul de vedere gnostic creaţionist cu cel a-gnostic evoluţionist, invocând o dihotomie care ridiculiza cea de-a doua atitudine. „Dacă unora le convine să creadă că se trag din maimuţă, treaba lor, tot ce se poate, eu unul ştiu că mă trag din Dumnezeu". El împarte astfel oamenii în două categorii valorice despărţite printr-o prăpastie ontologică: cei atinşi de sacralitate şi cei animalici, net inferiori celor dintâi. Ateul este plasat în categoria maimuţelor, în aceeaşi manieră în care, citez din M.M. „Convenio": „Femeile nu sunt mai jos decât bărbaţii fiindcă sunt feminine, ci fiindcă atingerea lor cu alte specii este mai extinsă: „femeia e un animal violent şi incontrolabil" (Cato); „e un animal şi nu chiar de cea mai înaltă ordine" (Burke); „e ceva de acelaşi grad cu maimuţele" (Swift) etc.i. Aceste asemănări duc femeile în situaţia de a fi feminine (a se citi „naturale", „emotive", „slabe" etc.). Feminitatea devine puntea simbolică de legătură dintre noi şi tărâmul celălalt (de jos), în timp ce masculinitatea înţeleasă ca raţionalitate devine puntea simbolică de legătură între noi şi tărâmul celălalt (de sus)". În viziunea lui Steindhard despre evoluţioniştii atei sau agnostici lucrurile se prezintă în mod analog. Ateul e asimilat maimuţei, deoarece consimte că a evoluat din maimuţă, devine totuna cu natura animală, în timp ce religiosul face parte din categoria umană, deoarece consimte că a fost creat de o fiinţe supraumană. Într-o interpretare psihologică, atitudinea lui Steinhardt se explică prin transferul sentimentului de inferioritate umană pe care îl resimte credinciosul faţă de dimensiunea sacralităţii (omul e inferior lui Dumnezeu) asupra necredinciosului, pe care îl degradează cu o trantă mai jos statutului de fiinţă umană. Ierarhia este stabilită în felul următor: Dumnezeu – Creatorul, apoi Omul – Creat sau credinciosul, descendent al lui Dumnezeu, care subzistă într-un plan existenţial inferior Creatorului şi apoi Omul – animal sau necredinciosul, descendent din Omul – Creat, adică o fiinţă degradată, decăzută la puterea a doua, care subzistă într-un plan existenţial inferior Omului Fiinţă, deoarece a „căzut" sub nivelul lumii umane cândva căzute din raiul divin. Pentru *homo religiosus* nu există diferenţe semnificative între ateu şi animal, spiritul ateist fiind focalizat în zona imanenţei absolute, a instinctualităţii brute, a materiei. Ateul se trage din materie, iar credinciosul din spirit. O astfel de viziune tinde să asimileze reducţionist „necredinţa" (într-o

reprezentare religioasă consacrată) materialismului strict şi „credinţa" – spiritualităţii pure. În mod analog reducţionismului dihotomic patriarhal care identifică masculinitatea în zona spiritului pur şi feminitatea în zona naturii non-spirituale, reducţionismul dihotomic religios identifică atitudinea credinciosului drept spiritualitate pură, iar atitudinea necredinciosului drept materialism pur. A-religioşii sunt fiinţe materiale precum femeia patriarhală, ei se trag din natură şi aparţin naturii. Din punct de vedere religios, ateul e femeie. În acest sens se poate spune că, în plan existenţial, din perspectiva omului religios patriarhal, femeia atee este cel mai profan dintre muritori. Ea este mai „vrăjitoare" şi mai „malefică" decât zgipţuroaica religioasă imaginată de Mary Daly. Cel mai mare păcat – în toate religiile şi chiar mitologiile consacrate de-a lungul istoriei nu este nesupunerea, ci necredinţa. În mitologia greacă, mulţi dintre eroii negativi, care sfidează zeii sunt asupra pedepsiţi de către aceştia, însă, preţuiţi şi veneraţi de oameni. Oamenii sanctifică eroii care înfruntă zeii, însă îi desconsideră şi denigrează pe cei care contestă zeii. Antigona devine un simbol al umanităţii, Prometeu, Sisif sunt eroi pozitivi, în povida blestemelor cu care i-au „binecuvântat" zeii. În schimb a-teul Socrate e perceput ca fiind un spirit negativ şi negativist, deoarece nu se luptă cu zeii ci îi neagă. Cel mai mare păcat pe care un om îl poate săvârşi în ochii Zeului este într-adevăr nesupunerea, sfidarea voinţei divine, cu alte cuvinte umanismul în pofida tiraniei demiurgice. În schimb în ochii oamenilor cel mai mare păcat (care ar putea atrage un focar de nenorocire colectivă) este necosotirea „atotputerniciei" Zeului. Din punct de vedere uman, necredinţa este un păcat mult mai grav decât lupta cu Zeul. Credinciosul luptător pentru cauza umanităţii este perceput ca un ambasador uman, un negociator al poruncilor divine cu însăşi Divinitatea. În schimb, necredinciosul reprezintă un pericol public, deoarece poate stârni într-o mai mare măsură mânia zeilor decât avocatul umanităţii care comunică Zeului idealuri umane. În toate religiile patriarhale prima poruncă este iubirea de Dumnezeu, respectul faţă de autoritatea divină. A necocoti voinţa divinităţii este mai puţin grav decât a nega nega existenţa şi autoritatea divină. Ce s-ar putea deduce din acest sindrom al spiritului religios? Ca fundamentele trăirii mistico-religioase sunt axate pe angoasă şi permanent alimentate de himera unor nenorociri indefinite, necunoscute. Prin credinţă omul religios îşi plămădeşte un elixir, un antidot împotriva

angoasei. Cei care nu se tem de Dumnezeu, adică necredincioşii, pot atrage blestemele zeului asupra întregii comunităţi, în timp ce Sisif, Prometeu şi toţi ceilalţi eroi mitologici care sfidează zeii sunt pedepsiţi individual. În ce constă pericolul şi ameninţarea pe care o prezintă pentru comunitate existenţa unui ateu? Ideile sale sunt contagioase, pot contamina mai mulţi oameni decât curajul unui Iov care riscă pe cont propriu să îl înfrunte pe Dumnezeu. Pentru orice membru al comunităţii este evident riscul la care se expune un Prometeu, un Sisif, un Iov. În schimb, ateul Socrate, prin ideile şi argumentaţiile sale, oferă semenilor un alt antidot împotriva spaimei decât credinţa, unul care are chiar puterea de a exorciza spaima. Dacă zeii nu există, nu avem de ce să ne temem de ei şi putem consimţi că toate nenorocirile naturale sunt pe de-o parte inevitabile (deci practicile religioase nu-şi mai au rostul) şi pe de altă parte pur accidentale (deci riscul lor potenţial e incontrolabil prin voinţă şi speranţă umană). În viziunea ateistă fenomenele naturale nu mai sunt atribuţie voinţei pătimaş răzbunătoare a zeului ci reprezintă manifestarea altor cauzalităţi decât cele declanşate de relaţia dintre om şi divinitate. Din acest motiv, în toate societăţile încărcate de religiozitate, ateii sunt consideraţi periculoşi pentru că pot contamina conştiinţe semenilor, determinând membri comunităţii să nu se mai teamă de Dumnezeu ci să încerce să îmblânzească prin mijloace non-religioase (pragmatice, tehnice, scientiste) stihiile naturii.

„Reîntâlnim din nou, la nivelul moralei de astă dată, chestionarea apartenenţei termenului secund la statutul de obiect sau (şi) subiect al moralei. Oricât ne-am „sfii" de asocieri cu natura, nu putem nega faptul că în baza acestei asocieri natura a fost feminizată, iar femeile naturalizate, şi nici că această asociere nu are numai baze cultural istorice, ci şi baze naturale care coincid cu ceea ce numeam mai devreme experienţe specific femeieşti" – M.M. „Convenio". Dacă admitem că femeile sunt într-adevăr prin constituţia lor fiziologică şi psihosomatică mai aproape de natură, atunci ateii, cei care demistifică natura discociind-o de reflexiile şi proiecţiile spiritualităţii patriarhale, sunt implicit feminişti, adică predispuşi la atitudini non-patriarhale. Legitimitatea patriarhatului ca orânduire socială a fost dictată de ideea sacralităţii masculine, a logosului înţeles ca principiu creator de factură masculină. Translarea principiilor abstracte masculin – feminin în lumea empirică a atras inevitabil substituirea principiului spiritual

masculin bărbatului real şi principiului natural feminin – femeii reale. Negarea principiului spiritual ca factor dominant şi determinant al cauzalităţilor naturale conduce implicit spre feminizarea reprezentărilor despre univers. Dacă, aşa cum susţin ateii, trăim într-o lume naturală, în care existenţa precede esenţa, iar conştiinţa reprezintă o mutaţie survenită în consecinţa unor interacţiuni ale câmpurilor de forţe naturale, sau după modelul imaginat de agnosticii evoluţionişti: lumea fenomenală în care trăim este doar o proprietate a percepţiei şi instrumentelor noastre senzoriale de receptare a universului (în limitele fragmentelor de bandă luminoasă, sonoră, olfactivă în care se circumscrie percepţia umană), iar energia imperceptibilă care leagă elementele constitutive ale materiei în structuri din ce în ce mai complexe o proprietate (non-contingentă) a naturii din aceeaşi categorie cu inerţia, masa sau forţele de atracţie dintre elemente, atunci dihotomia spirit-natură devine impracticabilă şi inteligibilă pentru că spiritul şi natura coexistă într-o simbioză perfectă şi nu se pot manifesta decât complementar *unul* prin *cealaltă*. Spritiul (sau energia cosmică, voinţa de organizare a elementelor naturale) reprezintă o condiţie a manifestărilor materiei (naturii), iar natura sau materia primă a universului fizic o condiţie a manifestării energiei cosmice. În viziune agnostică universul nu poate fi decât androgin, iar paternitatea spiritului, respectiv maternitatea naturii – simple categorii analogic gramaticale constituite în consecinţa percepţiilor primitive ale strămoşilor care asociau rudimentar constituţia fiziologică a femeii cu o mai pregnantă influenţă sau înrudire cu natura fizică, datorită elementelor sexuale care determinau un plus de naturalism condiţiei femeii. Această observaţie simplă şi perfect coerentă cu realitatea fenomenală a fost extrapolată şi reiterată în terminologia abstractă şi în constructele culturale (iniţial strict religioase) care defineau fenomenologia spiritului şi lumilor perfecte, prin analogie cu lumea empirică. Dacă femeia e mai impregnată de natură decât bărbatul, se procedează reducţionist la identificarea femeii cu natura. Astfel că natura femeie devine semnificantul prim într-o logică binar dihotomică, iar bărbatul este conceput ca fiind non-natură. Această primă punere în antiteză a feminităţii şi masculinităţii din perspectiva semnificantului natură printr-o exagerare iniţială urma să aibă efecte catastrofale în toată istoria evoluţiei *logosului* religios şi laic. Natura fiind imperfectă şi

supusă transformărilor care conduc, în planul existenţei biotice, la moarte, a fost automat investită cu atributele inferiorităţii. De aceea spiritul a fost definit iniţial ca pol opus naturii şi i-au fost atribuite toate acele caracteristici care lipseau naturii, făcând-o imperfectă: imortalitate, imuabilitate, conştiinţă de sine, etc. Spiritul e conceput prin opoziţie cu natura pornindu-se de la modelul real, care e lumea naturală. Toate imperfecţiunile şi neajunsurile acesteia sunt retuşate în reprezentările despre spirit. Omul primitiv proiectează într-o lume a vidului ideal, care e logosul, sau, cu alte cuvinte, în oglinda conştiinţei în care se reflectă lumea, toate aspiraţiile sale la perfecţiune, nemurire, fericire. În acest mod, termenul prim care defineşte spectul orânduirii natural matriarhale este răsturnat în favoarea celui de-al doilea, se produce o rocadă între principiul prim natural şi principiul spiritual – derivat din reprezentările naive despre natură – în aşa fel încât termenul derivat ajunge să se profileze drept cauză primă, iar termenul prim drept cauză secundă. În idealismul Platonic dihotomia spirit-natură e constituită din perspectiva superiorităţii absolute a lumii ideilor, generatoare a universului imperfect în care trăim. Interdependenţa dintre spirit şi natură sau dintre principiul cauzal masculin şi principiul factual feminin, valabilă în primele decade ale patriarhatului şi în majoritatea riturilor şi credinţelor religioase animiste este anulată şi înlocuită prin schismă. „Termenul negativ exprimă lipsă de identitate, deci şi de putere: este cel de „jos", cel subordonat, cel definit instrumental. Astfel se justifică restrângerea libertăţii celor ce cad sub el, neîmpărtăşirea din putere, justificarea blocării eliberării din puterile altora. Un alt exemplu: ritualurile religioase care exclud femeile din templu (a se citi sacru) pe motiv de necurăţenie, impuritate vizează tot aceste experienţe specific femeieşti sau conduc la acelaşi rezultat: exercitarea puterii bărbăteşti asupra femeilor**ii**". M.M. „Convenio". Acest punct de vedere asupra profanităţii „naturii" nu poate fi depăşit decât printr-o reformă androgină a religiei, prin concepţii creaţionist evoluţioniste de tip agnostic sau prin ateism naturalist. Schisma dintre natură şi spirit capătă proporţii delirante în monoteismul patriarhal. Orice încercare de tratare a problemei religioase şi a constructelor universalist teologice din afara sistemului se defineşte prin terminologie negativă. O atitudine care să fie contrariul celei religioase (în accepţiunea că religia este perfect sinonimă uneia dintre religiile monoteist patriarhale consacrate)

poartă titlul de non-religioasă sau a-tee. Din punctul meu de vedere o exprimare de tipul: cetăţeanul X are o atitudine contra-religioasă, chiar dacă este percepută psihologic în cheie agresiv beligerantă, este mai puţin tendenţioasă decât formulele amintite mai sus. Sintagma *contra* poate fi înţeleasă ca revers al medaliei, ca termen complementar celui opus semantic. În timp ce noţiunea de a-religiozitate induce automat ideea de inferioritate spirituală prin faptul că termenul în sine e negativ şi definit ca derivat al celui pozitiv: religiozitate. Discriminarea faţă de persoanele contra-religioase sau complementar-religioase este iniţiată încă de la nivel gramatical. De aceea o formulare de genul: „X este o persoană fără religie" este una de tip pozitiv non-discriminator şi poate unica acceptabilă din perspectiva principiilor morale postulate prin declaraţia universală a drepturilor fundamentale ale omului.

„A discuta cât mai „filosofic" (deci mai puţin spiritualist, psihologist etc.) despre logica dominaţiei, neţinând cont că nu feminitatea în sine a fost supusă inferiorizării ontologice, epistemice şi etice, ci chiar femeile şi tocmai prin faptul diferenţei lor, mi se pare un joc agreabil de-a logica destrupată, de-a etica destrupată, adică exact o predare la ceea ce feminiştii contemporani acuză. Uneori psihanalistele ori radicalele vorbesc despre teama inversă – cea a bărbaţilor de femei – teamă izvorâtă exact din aceste capacităţi diferite, o teamă tradusă ca frică de iraţional, haotic, aleator etc". M.M. „Convenio". Acelaşi lucru se poate afirma şi despre ateii ale căror convingeri şi reprezentări despre univers (*Weltanshaung*) sunt supuse logicii dominaţiei iniţiată de majoritatea colectivă care sunt religioşii. Ipoteza referitoare la „teama inversă" poate fi extrapolată şi în planul credinţelor religioase: misticii se tem de atei, agnostici şi cei fără religie, „tocmai prin faptul diferenţei" existente între modelele radical distincte de raportare la univers. E vorba de două viziuni paralele, ireconciliabile, fără niciun punct de tangenţă. Religioşii se sperie de „haotic şi aleator" şi proiectează spaimele iraţionale, fobiile şi angoasele care îi predispun la credinţă asupra ateilor, pentru care, însă, Ordinea e alta, nicidecum una lipsă… E vorba despre două reprezentări distincte şi complementare sau (paralele) despre ordine, cauzalitate, sens al existenţei. Religioşii transferă conţinuturi psihice neconştientizate (de regulă asumate pe fundal anxios) asupra celor din tabăra adversă, identificând în mentalitatea non-religioasă pulsiunile

şi tendinţele existente în propriul lor subconştient. Identifică haosul şi entropia în concepţiile non-religioase, iar persoanele fără religie identifică haosul, iraţionalitatea şi nebunia în concepţiile deiste. Fenomenul psihologic descris de psihanalistele feminste este valabil în ambele sensuri: şi femeile se tem de raţionalitatea masculină pentru că se conduce după alte principii şi rigori decât raţionalitatea specific feminină, în aceeaşi măsură în care trăirile iraţionale specific masculine se „tem" de trăirile iraţionale feminine. Există distincţii specifice între bărbaţi şi femei la toate nivelurile existenţiale, dar bărbaţii se tem mai mult de iraţionalitatea feminină, iar femeile de raţionalitatea masculină datorită erorii esenţiale a repartizării raţiunii şi iraţionalităţii pe criterii de gen – dihotomia conceptuală pune semnul egal între spinul masculin şi raţionalitate, respectiv între spiritul feminin şi iraţionalitate. Astfel că, şi femeile şi bărbaţii tind să se reprezinte pe ei înşişi cu un plus de raţionalitate respectiv iraţionalitate în virtutea dihotomiei. Le este indusă prin eroarea cognitiv conceptuală o iluzie perceptivă care le determină reacţia psihologică amintită de psihanalistele feministe. Femeile au un complex de inferioritate intelectuală, iar bărbaţii unul de inferioritate afectivă. Exact acelaşi lucru se produce în contextul raporturilor dintre *homo religiosus* şi *ateu*. Cel dintâi este sugestionat conceptual să se considere non-raţional, pentru că, aşa cum am arătat mai sus, revelaţia mistică e situată la antipodul raţionalităţii, iar cel de-al doilea este sugestionat să îşi reprime sau oculteze latura iraţională, ca nu cumva să fie suspectat de misticism. De aceea, datorită aceluiaşi mecanism psihologic care preia introiectiv schisma conceptuală, religioşii se tem de „raţionalismul" ateilor, iar ateii de „iraţionalitatea" misticilor. Trebuie precizat ca în această dihotomie, raţionalismul ateist este termenul inferior, iar iraţionalitatea misticilor are conotaţii superioare spre deosebire de iraţionalitatea „feminină" care are conotaţii inferioare în raport cu raţionalismul „masculin". Dată fiind existenţa dihotomiei masculin = raţional / feminin = iraţional, se poate afirma că femeile sunt sugestionate să îşi dezvolte cu precădere latura iraţională, iar bărbaţii pe cea intelectuală şi din aceasta se poate deduce psihologic că femeile sunt predispuse să îşi proiecteze spaimele în consens cu modul în care se auto-definesc pe ele ca fiinţe, adică sunt predispuse să se teamă iraţional de logica masculină, iar bărbaţii sunt predispuşi să îşi argumenteze logic spaima de iraţionalitate feminină.

Există însă un numitor comun în ambele cazuri care este spaima, o trăire iraţională, iar acest numitor comun demontează resorturile conceptuale ale dihotomiei. Raţionamentul este doar un mijloc de reprezentare abstractă a lucrurilor şi fenomenelor, un procedeu intelectiv prin care ordonăm universul pe categorii, dar care nu ne scuteşte de „spaime" şi nu poate exorciza forţa motrice a trăirilor iraţionale. Cu alte cuvinte schisma dintre raţiune şi iraţionalitate devine impracticabilă, iar ipoteza comportamentului fundamental raţional al bărbatului – o utopie, datorită existenţei trăirilor iraţionale bisexuale. Bărbaţii se tem de „iraţionalul feminin", adică reacţionează prin fibre iraţionale (spaimă) la o altă formă de raţionalitate, care le este ininteligibilă. Din moment ce definiţiile raţionalităţii au fost concepute din persepectiva bărbaţilor, raţionalismul feminin apare ca fiind o formă de iraţionalitate, iar acest fapt îi determină pe bărbaţi să îşi imagineze că ei ar fi lipsiţi de iraţionalitate, altfel spus, că iraţionalul este caracteristica raţionamentului feminin. Această confuzie în termeni, practic, deturnează toate constructele intelectuale referitoare la iraţionalitate şi se ajunge o situaţie conceptuală aberantă în care afectivitatea ajunge să poarte acelaşi nume cu raţionalitatea specific feminină, iar planul iraţionalităţii umane e anulat cu desăvârşire. Bărbaţii nu se tem de „iraţionalitatea feminină" înţeleasă ca trăire afectivă specific feminină, ci de constructele raţionale ale femeilor care le sunt ininteligibile şi prin urmare le numesc „i-raţionale". Femeile, la rândul lor, nu se tem de „raţionamentele masculine" ci de afectivitatea specific masculină care scapă logicii afective cu care sunt ele deprinse. În ce constau aceste diferenţe? În faptul că femeile, fiind determinate să se considere frundamental i-raţionale, tind să îşi dezvolte o ideaţie afectivă, altfel spus să raţioneze cu precădere asupra a ceea ce simt, în timp ce bărbaţii sunt determinaţi să simtă în consecinţa constructelor intelectuale. Fiecare se teme iraţional de modul în care se raportează în mod *raţional* polul opus la *iraţionalitate*. Raţionamentele feminine sunt mai încărcate de afectivitate, cele masculine sunt mai desprinse de afectivitate, dar temerile reciproce dintre genuri sunt mutual iraţionale. În cazul proiecţiilor psihologice ale spaimei, bărbaţii se tem de ceea ce simt că nu pot controla (adică afectivitatea), iar femeile se tem de ceea ce nu pot separa (intelectul de trăirea emoţională). În mod perfect analog se poate spune că în dihotomia *sacru revelat – profan raţionalist* sau *spirit religios – ateism*, revelaţia religioasă e înţeleasă ca

fiind superioară raţiunii laice, iar religiosului îi revine postura bărbatului din dihotomia masculin-feminin, comentată anterior. Iraţionalitatea de tip religios este una plasată la capătul superior al benzii trăirilor non-raţionalizabile, în timp ce iraţionalitatea de tip feminin e plasată undeva la capătul inferior. Se poate spune că avem de-a face cu o mistificare discriminatorie care vizează trei dimensiuni ale cunoaşterii: una amorfă şi iraţională, altfel spus ininteligibilă, care e specifică femeilor, apoi cunoaşterea raţională care e superioară celei dintâi şi în care universul devine inteligibil, dar continuă să fie opac din punct de vedere al înţelegerii sacrului şi a treia în care sacrul este revelat, pe cale i-raţională, dar la capătul superior al dimensiunii inteligibilului. Practic cunoaşterea raţională este plasată la jumătatea traseului iniţiatic spre sacralitate, este un termen mediu, prin care lucrurile devin cvasi-inteligibile: nu atât de primitive şi animalice ca în reprezentările femeilor despre lume, dar nici suficient de iluminate ca în cazul iraţionalităţii mistice. Astfel că iraţionalitatea de tip mistic este considerată a fi o dimensiune suprarațională, pentru care intelectul devine un mijloc de comunicare şi înţelegere nesatisfăcător şi insuficient. Revelaţia este mai mult decât inteligentă, în timp ce iraţionalitatea feminină este mai puţin decât inteligentă. În raport cu iraţionalitatea mistico-religioasă, raţionalismul (care nu poate distinge sacrul de profan) devine termenul secund, echivalentul gândirii „feminine", care nu poate distinge simţirea de raţiune. De aceea se poate vorbi în virtutea ecuaţiei psihanalitice stabilite de feminişti, ca misticul religios se teme prin mijloacele iraţionalităţii sale profunde de raţionalismul ateist, care e incapabil să separe trăirea mistică de gândirea raţională. Din punctul de vedere al misticului, raţionalistul ateu e captiv într-o zonă inferioară de înţelegere a universului. În mod analog felului în care se deduce că femeia raţionează în baza afectelor, deci e i-raţională deoarece e mai departe decât bărbatul de raţionamentele cu sânge rece, lipsite de contingenţă afectivă, ateul raţionalist e considerat a fi i-spiritual deoarece e mai departe decât misticul de spiritul *sacru* care se defineşte prin faptul de a fi lipsit de contingentă raţională. Sacralitatea revelată se măsoară prin distanţa faţă de raţionament, aşa cum raţionalitatea se măsoară prin distanţa faţă de trăirea afectiv subiectivă. În dihotomia *homo religiosus* – homo *non-religiosus*, deşi cel iraţional este credinciosul, spaimele sale vizează logica intelectivă a ateului, în timp ce ateul se teme de propria

sa latură afectivă şi încearcă să şi-o înăbuşe deoarece o confundă cu iraţionalitatea de tip mistic. Confuziile de termeni generează percepţii şi reacţii prihologice dintre cele mai tensionate şi între cele două genuri şi între cele două categorii umane desemnate prin terminologia deistă.

Mihaela Miroiu defineşte problema gândirii schismatice în felul următor: „demnitate înseamnă afirmarea propriei identităţi prin stimarea a ceea ce eşti şi stimarea celorlalţi ca diferiţi; trufia este orgoliul de a te socoti mai presus de alţii fiindcă nu eşti ca ei. Dacă demnitatea este virtute afirmativă, trufia este „virtute" negativă: este bucuria sau triumful superiorităţii prin diferenţe, nu bucuria egalităţii prin diferenţă. Demnitatea ne arată că suntem p, q, r; trufia – că suntem p iar alţii non-ţi. „Femeile diferă de bărbaţi": acesta e un enunţ „care nu lezează demnitatea". „Femeile sunt non-bărbaţi" – este un enunţ care pune în chestiune demnitatea, deoarece pune sub semnul întrebării identitatea lor ca persoane. Păstrând proporţiile, printr-un raţionament analogic, se poate afirma că trufia religioasă îi identifică pe cei care se ghidează după ale concepţii (care nu sunt de factură mistică sau nu coincid cu reprezentările teologice, teosofice şi teofile) şi în felul acesta le lezează demnitatea umană pentru că îi aruncă într-o lumină ontologică peiorativă, considerându-i non-religioşi, nicidecum conştiinţe complementare care cultivă o altă viziune asupra universului.

Ateismul feminist ar trebui iniţiat, după părerea mea, nu printr-o critică religioasă, ci prin decrearea conceptului de a-teism. Cât timp toate dizertaţiile filosofice feministe admit sau neglijează cea mai gravă dintre discriminările dihotomice, în care termenul secund este definit explicit printr-o identitate negativă, nu poate fi elaborat un sistem de gândire eliberat de schismele iniţiale. Faptul că există termeni de genul: natură, profan, emoţie, femeie opuşi spiritului, sacrului, intelectului, bărbatului este absolut benefic deoarece respectivele ierarhii antinomice pot fi răsturnate prin interpretări care să echilibreze balanţa. Faptul că termenii secundari sunt numiţi altfel decât non-spirit, non-sacru, non-intelect, non-bărbat, îi plasează, în raport cu termenii primi într-un raport valoric şi semantic care poate fi oricând contestat. Cuvântul femeie poate fi sustras determinării negative care o defineşte ca non-bărbat sau a-bărbat, în vreme ce non-religiosul a-gnosticul sau a-teul nu sunt definiţi prin substantive

care să le poată conferi o identitate pozitivă. O dizertaţie ateist feministă nu se poate desprinde de cercul vicios al determinismului terminologic de factură deistă decât prin crearea unor noi semnificanţi, fără echivalent lingvistic conotativ la ora actuală. Cum poţi evada din cercul vicios al confruntării cu sacrul patriarhal, cum poţi depăşi schisma conflictuală dintre gândirea magico-religioasă şi cea lipsită de astfel de caracteristici sau cum poţi elabora un sistem de gândire desprins conceptual de determinările impuse de teologia patriarhală, dacă însuşi termenul de ateism e tributar epistemologiei teist patriarhale şi derivat din aceasta? Cum te poţi lupta din postura lui non-ţi cu p cât timp te defineşti prin calitatea de a fi non-ţi, produs al existenţei lui p? Cum să poţi desfăşura o ideologie non-religioasă care să evite sau eludeze conflictul direct cu spiritul religios, din moment ce însăşi definiţia proiectului filosofic ateist conţine germenii luptei cu religia? Putem elabora critici patriarhale din perspectiva feminismului în sens social, etic, psihologic, filosofic doar eludând aceeaşi neajuns esenţial. O reprezentare a universului la nivel de logos filosofic se va ciocni inevitabil de terminologia prodeistă care nu poate fi depăşită decât prin conflict direct între conceptele ateiste cu identitate negativă derivate din cele teologice şi teosofice cu identitate pozitivă. Ateismul nu poate fi practicat la ora actuală decât prin contrast şi în conflict declarat cu determinismul teologic, deoarece întreaga reţea conceptuală de care dispunem lingvistic afirmă superioritatea deismului în detrimentul umanismului. Toate perechile de contrarii şi ierarhiile antinomice converg spre dihotomia centrală care devine un *axis mundi* pentru întreaga desfăşurare a logosului şi care este aceea: Dumnezeu-Om.

Umanismul poate fi practicat şi altfel decât printr-o contestare perpetuă a dihotomiei divin-uman, prin refuzul acceptării existenţei divinităţii ca entitate supraumană, ceea ce anulează dihotomia. Aşadar propun în locul termenilor de a-teism sau a-gnosticism pe acela de umansim. Acesta nu implică subordonarea fiinţei umane la divinitate şi nici nu este asociat automat cu ideea de materialism ca opusă gândirii sacramentale. Prin termenul de Umanism este dizolvată antinomia spirit-materie instituită în baza dihotomiei sacru-profan, deoarece Omul este spirit şi materie, conştiinţă şi trup totodată. Femeia şi bărbatul în plan uman (dincolo de orice raportări la divinitate) devin reprezentanţi egali şi complementari ai umanităţii, înzestraţi în

aceeaşi măsură cu conştiinţă şi trup. Valorile umaniste devin inalienabile, odată abolită raportarea la un plan metauman. Doar influenţa concepţiilor despre transcendenţă şi sacralitate poate altera o viziune echitabilă asupra raporturilor de forţe dintre genuri. Prin Umanism poate fi evitată orice punere în discuţie a existenţei sau non-existenţei divinităţii, în timp ce prin ateism nu, pentru că termenul în sine atrage în raza sa se semnificaţii invocarea problemei divinităţii.

Umanismul feminist ar putea fi o ideologie prin care să fie abolite discriminările de gen dintr-o perspectivă existenţialistă în care influenţele istorice ale idealismului metafizic, teosofiei, ecumenismului, epistemologiei sacramentale să nu îşi mai poată exercita inerţia. Decreerea reperelor culturii patriarhale propusă de feminiştii radicali nu poate fi elaborată prin perpetuarea conflictelor cu fundamentele monoteiste ale culturii patriarhale. Separaţionismul cultural este singura soluţie acceptabilă şi presupune ignorarea şi nicidecum contestarea, intrarea în competiţie cu acele repere. Anarhismul teoretic feminist autorizează filosoafele feministe să îşi construiască propriile sisteme de gândire fără a da socoteală tradiţiilor culturale patriarhale, fără să se justifice sau lanseze în conflicte cu referenţialul laico-sacramental pe care s-a construit civilizaţia patriarhală. În asentimentul feminiştilor anarhişti, argumentez că nu poate fi deconstruită gândirea patriarhală (fie şi într-o optică de tip contestatar) prin invocarea constantă a elementelor constitutive care au legitimat-o sau prin interpretarea non-sexistă a constructelor ideologice tradiţionale cu privire la sacru, care sunt în esenţă misogine. Nu există în istoria culturii o tradiţie feministă sau androgină, aceasta trebuie creată începând de-acum. O teologie androgină nu poate fi conceptualizată prin reformarea reperelor religioase patriarhale, la fel cum o filosofie androgină nu poate fi elaborată în spiritul idealismului platonic-cartezian. Un filosof feminist care practică anarhismul teoretic se află în postura unui Socrate contemporan. Rosturile lumii pot fi configurate androgin doar într-o viziune umanistă, deoarece în toate reprezentările deiste consacrate prin intermediul marilor religii, sacralitatea e desemnată prin simbol masculin astfel încât s-a instituit la toate nivelurile de înţelegere o suprapunere de sensuri între De-o şi Andros, iar spiritul religios a devenit sinonim patriarhatului. Prin religie omenirea subînţelege religiile consacrate, aşa cum prin

feminitate subînţelege acel calup de trăsături psihologice asociate statutului de fiinţă dominată şi inferioară: „gingăşie, neajutorare, anxietate, neîncredere în sine, fragilitate". În situaţia actuală, la nivel de psihism colectiv generic, feminitatea şi masculinitatea sunt caracteristici ale emisferelor incongruente ale puterii. Masculinitatea standard este expresia unor trăsături care se formează relaţional, atunci când ai atuurile autorităţii şi dominării. Feminitatea standard e consecinţa situaţiei de a fi dominat, condus, predefinit de alţii, care sunt altfel decât tine. Evident că atunci când conduci ai toate atuurile forţei, curajului, siguranţei de sine, agresivităţii, iar atunci când eşti condus devii „graţios", paşnic, temător, neîncrezător în forţele proprii, plin de îndoieli şi tendinţe spre dependenţa de „călăuza". În condiţii de prizonierat e şi greu să fii altfel decât pasiv şi obedient.

Dacă vom continua să ne raportăm la statistici comportamentale din raţiuni de empirism psihologic, vom remarca resemnaţi că feminitatea şi masculinitatea se conformează şi se mulează perfect pe tiparele concepţiilor patriarhale despre structura inferiorităţii şi slăbiciunii fundamentale feminine. Misoginismul pare perfect jutificat raportat la fenomenologia comportementelor de gen, deoarece proiectul patriarhal şi-a atins de-a lungul mileniilor ţinta. Femeile s-au conformat „idealului" de comportament pe care l-a conceput pentru ele patriarhatul, iar structura lor psihică s-a modelat după tiparul în care a fost turnată, ca o marmură cioplită de dalta sculptoului, ca o bucată de lut care ia forma pe care i-o imprimă mâna olarului. Sub influenţa concepţiilor şi constrângerilor patriarhale la nivel de comportament, imagine (reprezentare şi auto-reprezentare), statut social, nivel restrictiv al aspiraţiilor, plus numeroase alte predeterminări, psihismul feminin a ajuns să capete forma funcţiei sociale şi ontologice concepută de bărbaţi pentru femei, evident, în interesul bărbaţilor. S-au dezvoltat arhetipuri şi atavisme de trăire şi comportament la nivelul întregului psihism feminin, în consecinţa influenţelor civilizaţiei patriarhale, după un mecanism asemănător modului în care se creează rase de câni şi de pisici. Se transmit caractere biogenetice şi psihologice de la o generaţie la alta, cum ar fi riturile de împerechere şi caracteristicile fizionomice la animalele de rasă sau miturile legate de feminitate care se transmit cumva arhetipal, înnăscut, în cazul psihologiei feminine. Spre exemplu ideea că „o femeie nu poate fi fericită decât prin dragoste" sau, altfel spus, că

„sensul vieţii ei este iubirea pentru un bărbat", este un mit erotic extrem de răspândit prin puterea căruia trăiesc încă majoritatea femeilor. Toate engramele de trăire predefinite şi arhetipurile afective valabile pentru structura psihismului feminin sunt caracteristici reminiscenţe, psihogenetice şi formule de comportament moştenite atavic pe filiera culturii patriarhale care a conceput rasa feminină în funcţie de interesele bărbaţilor, după cum au fost concepute, în funcţie de gusturile şi pretenţiile omului, rase de pisici sau câini. În mod analog s-au dezvoltat şi arhetipuri de trăire mistică, despre care Jung relatează cu lux de amănunte în lucrările sale referitoare la subconştientul colectiv. Toate *imgourile* religioase se profilează în subconştientul colectiv în spirit patriarhal, deoarece acest uriaş colector de fantezii, trăiri şi superstiţii colective, înmagazinează datele gândirii colective valabile la un moment dat, după principiul freudian al memoriei ocultate. Nu există uitare ci doar un subteran uriaş al conştiinţei în care se depozitează toate cele câte au existat la un moment dat în conştiinţă. Ca şi în procesul formării straturilor geologie, genealogia psihismului colectiv acumulează reprezentări şi interpretări ale universului din perspectiva conştiinţei naive (simţului comun) concepute în diverse epoci şi perioade ale evoluţiei umanităţii. Ceea ce exista în conştiinţa strămoşilor la un moment dat se transferă în subconştientul colectiv al omului contemporan. Astfel că, toate trăirile arhetipale religioase sunt transferate în sfera psihică inconştientă şi reiterate pe cale onirică, afectivă, intuitivă. Şi toate sunt îmbuibate de patriarhat. Trebuie precizat în acest punct că, din perspectivă umanist psihologică, „iraţionalitatea" de tip mistico-religios, nu este cu nimic superioară raţiunii sau oricărei activităţi psihice conştiente. Ea ţine de spectrul psihismului inconştient şi pare mai profundă şi mai „misterioasă" pentru că nu cade sub incidenţa examenului raţional sau memoriei strict experienţiale. Trăirile mistice par încărcate de „sacralitate" şi inexplicabile deoarece provin din subconştientul colectiv şi nu ţin de experienţele directe ale individului. Fiind profund introvertite, trăirile religioase par a erupe dintr-o zonă metaraţională şi se poduc ca nişte străfulgerări sau scurte iluminări încărcate de „trăire numinoasa" – Jung. Această iluzie a iluminării este întreţinută de caracterul profund i-raţional al revelaţiei, aparent a-cauzală şi apriorică în raport cu experienţele personale (fie ele de făcută afectivă sau simple constructe

de idei). În revelaţie este vorba despre o osmoză între trăire şi idée care se produce instantaneu, datorită faptului că un anumit gând consacrat în subconştientul colectiv şi investit cu putere magico-sacramanentală erupe, printr-o supapă de legătură survenită între subconştient şi conştiinţă, datorită fie unei tensiuni existente la nivel de conştiinţă, fie unei foame de angoasă trăită subliminal. Revelaţia mistică se produce ca o soluţie de rezervă pe care conştiinţa individuală şi-o procură dintr-o sursă nebănuită sau necunoscută: „subconştientul colectiv". Date fiind aceste mecanisme psihice angrenate în fenomenul revelator, se poate spune că trăirea mistică profundă de la antipodul raţionalismului este de aceeaşi natură cu iraţionalitatea *încărcată de afecte şi certitudini non-demonstrabile* a „femeii", care era clasată prin dihotomia patriarhală de bază drept inferioară raţionalismului „masculin". Din acest punct de vedere nu se justifică superioritatea trăirii mistice, dimpotrivă, aruncă într-o lumină favorabilă i-raţionalitatea femeii. A nu se înţelege de aici că aş pleda pentru misticism, i-raţionalism sau trăirism. Ceea ce încerc să demontez este prejudecata legată de asocierea dintre feminitate şi iraţionalitate. Personal consimt că raţiunea este superioară oricărei alte forme de exporare şi cunoaştere a universului, dar consider total nefondată prezumţia că femeile ar fi mai puţin predispuse decât bărbaţii la atitudini raţionaliste. Misticii sunt deopotrivă femei şi bărbaţi, după cum raţionaliştii şi intelectualii lumii contemporane sunt deopotrivă bărbaţi şi femei. Revenind la miza acestei investigaţii asupra trăirii religioase, voi preciza că am optat pentru interpretarea jungiană cu privire la corespondenţele dintre arhetipurile de trăire religioasă depozitate în subconştientul colectiv şi revelaţiile mistice individuale, deoarece în baza ipotezelor lui, ceea ce trăim ca fiind suprapersonal şi (sau) transindividual provine dintr-un fond ideo-afectiv consacrat de spiritualitatea (credinţele şi gândirea) colectivă. Cum nu există religii sau tradiţii religioase colective care să fie de tip androgin sau matriarhal, rezultă că toate engramele de trăire magico-religioasă sunt provenite pe filieră patriarhală. Dacă rezervorul care alimentează misticismul religios este subconştientul colectiv, iar teologia se legitimează prin invocarea coexistenţei unor conţiunuturi de trăire mistică la mai mulţi indivizi şi coincidenţei dintre ele la fiecare religios în parte, cercul este perfect vicios şi perfect închis. Dacă fiecare dintre noi dispune de o supapă de acces la

subconştientul colectiv care e transsubiectiv şi îşi alimentează de acolo o viziune mutual împărtăşită de toţi ceilalţi, practic gnosticismul se justifică şi auto-acreditează prin faptul că personajul colectiv spectral care devine dubla identitate a omului religios îl inspiră în secret pe omul religios din tenebrele subconştientului comun să îşi asume viziunea misteriosului, invizibil şi impapabil, personaj colectiv. Această dublă identitate a misticului se divide între identitatea sa umană şi identitatea unui alter ego – inspirator şi generator de revelaţii care este sufletul colectiv proiectat ca o umbră a propriului său suflet. Omul religios comunică în secret cu umbra sa, care e sufletul colectiv şi îi dă un credit mai mare decât propriei raţiuni, pentru că e introvertit, în timp ce raţiunea e o simplă forţă motrice a conştiinţei cu tendinţe evidente spre extraversie. Cu cât e mai interiorizată o atitudine sau o trăire cu atât pare mai profundă. Raţiunea îi apare misticului ca o periferie a fiinţei, pentru că este explicită, discursivă, prea puţin încărcată de trăire. Luciditatea pare a fi contrairul trăirii, un anestezic al acesteia. De aceea orice încercare de delegitimare raţională a patriarhatului se va izbi de fondul adânc al trăirilor „numinoase" încărcate de mesaje patriarhale. Spiritul religios colectiv s-a substituit total patriarhatului, în maniera în care *anima* feminină s-a substituit mitologiilor legate de *animusul* – erou salvator masculin fără de care femeia nu îşi poate împlini destinul. Psihologia comportamentală feminină s-a substituit aproape perfect sferei domestico-erotice şi apare dominată de atitudini pasiv non-combative, iar foştii lupi de stepă s-au transformat în ciobăneşti germani. Dacă femeia este înzestrată cu o putere de a rupe vraja care o ţine legată de patriarhat, atunci acea putere se află în conştiinţa ei intelectuală, conştiinţă de care simţul comun înglodat în propriile confabulaţii mistico-religioase nu dispune. Religiile se justifică prin fluxul de trăire colectivă, iar fluxul de trăire mistică este alimentat la scară colectivă de existenţa religiilor. În cazul animalelor de rasă, şansa de recuperare a instinctelor originare este de departe cea mai improbabilă. Pentru femei, însă, şansa este cu atât mai mare cu cât sunt mai dispuse să dezvrăjească lumea şi propriul spirit de influenţa cercului de foc al trăirilor mistice prin mijloacele inteleigenţei analitice. Este suficient să îşi spună: „e posibil ca tot ceea ce cred, îmi doresc, ştiu să fie o simplă manipulare patriarhală. Adevărul e dincolo de ceea ce mi se spune, dincolo de ceea ce mi se impune să fiu, să fac şi să gândesc!". Cu aceste ipoteze cad de

acord şi feminiştii ecologişti şi cei religioşi şi cei reformişti şi cei radicali. Cu toţii consimt că sistemul de referinţă în care trăieşte o femeie în patriarhat poate fi întemeiat pe câteva minciuni sau neadevăruri fundamentale. Că o feministă trebuie să se îndoiască de tot ce gândeşte, ştie, cunoaşte, crede. Ceea ce, însă, feminismul teoretic încă refuză să admită este ultima şi suprema îndoială: poate că şi ceea ce simte o femeie este tot iluzie, praf în ochi şi minciună. Sentimentul religios se infiltrează în conştiinţa omului prin filonul trăirii. Oamenii sunt mult mai degrabă dispuşi să se îndoiască de raţionamentele lor decât de ceea ce simt, deoarece eul se identifică întotdeauna cu un fond de conţinuturi psihice admise ca indubitabile. În orice for subiectiv, trăirea apare ca pur autentică, un dat psihologic primar care nu poate fi mistificat prin raţionamente false sau degradat prin intervenţiile chirurgicale ale conştiinţei. Femeile se identifică de regulă cu acele conţinuturi arhetipale ale sensibilităţi lor, cu mecanismele emoţionale reflexe care, aşa cum am demonstrate anterior, le-au fost induse de patriarhat. De aceea, într-o lume patriarhală, ateismul umanist feminin pare a fi cel puţin probabil, pentru ca asta ar însemna ca o femeie să îşi decreeze tripla condiţionare: aceea de fiinţă preponderent emoţională (a se citi iraţională sau predipusă la misticism), de fiinţă decretată profană şi complexată în consecinţă de ideea de sacralitate la care e condamnată (sugestionată pe toate căile) să aspire şi de fiinţă dominată de bărbatul concret care la rândul său e dominat de divinitatea masculină. Primul imbold psihologic al femeii, supuse unei atari duble vasalităţi, este să se elibereze măcar de primul cerc al dominaţiei şi să devină „egala bărbatului" subordonându-se doar divinităţii masculine. O atitudine ateist feminină reprezintă sfidarea supremă la adresa bărbatului patriarhal, pentru că presupune renunţarea la ambii stăpâni, dintre care unul este şi stăpânul bărbatului. Omul religios este un sclav al lui Dumnezeu, prin urmare bărbatul religios are un stăpân, în timp ce femeia atee e liberă. Ateismul îi conferă femeii respective o condiţie ontologică superioară, un grad de autonomie interioară şi non-determinare individuală intolerabil din perspectiva bărbatului religios patriarhal. Ateismul feminin este singurul pericol real la adresa orânduirii patriarhale. Toate celelalte reforme ideologice feministe sunt insuficiente pentru a clătina câmpul de forţe psihologice existent între bărbaţi şi femei în aşa fel încât să-l poată echilibra, reciproc convenabil. Sevele

patriarhatului hrănesc trăirea religioasă, precum trăirea religioasă întreţine mitologia patriarhală. Oamenii trăiesc mult mai degrabă prin puterea unor mituri decât în realitatea experienţială. Patriarhatul e în primul rând un mit, iar civilizaţia pe care a construit-o e doar expresia credinţei colective în acest mit, materializă în plan social. În măsura în care miturile reflectă concepţii colective sistematizate şi organizările sociale reflectă mitologii. Socialul şi religiosul sunt interdependente până la un punct. Etica drepturilor omului ar fi o primă supapă de evadare din lumea umanităţii proscrise *Under God*.

---

i.Vezi Val Plumwood, *op. cit.*, pp. 18-19.
ii.Vezi în acest sens atât studiul *Gen şi dihotomie* de Nancy Jay, în *Jumătatea anonimă*, cât şi cartea Ancăi Manolache, *Problematica feminină în Biserica lui Hristos*, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1994, pp. 40-57.